

[B] **EEN ECHTE SINJOOR UIT FRANKRIJK.
HET LEVEN VAN CHRISTOFFEL PLANTIJN**

“Deze man is niet van deze wereld; alles is geest aan hem; hij eet niet, hij drinkt niet, hij slaapt niet.” Aan het woord is de Spaanse theoloog Benito Arias, beter bekend onder zijn humanistennaam Montanus. De man over wie hij het heeft, is de Antwerpse (maar in het Franse Tours geboren) drukker Christoffel Plantijn, met wie Montanus halverwege de jaren 1560 de publicatie voorbereidde van de zogenaamde Polyglotbijbel, een werkelijk historische editie van het Woord van God in vijf talen (Latijn, Grieks, Aramees, Syrisch en Hebreeuws). Na het lezen van de biografie die de Nederlandse historica Sandra Langereis van Plantijn maakte, kan ik formeel zijn: het tweede deel van Montanus’ uitspraak zou op zich wel kunnen kloppen (in de rekkelijkheid van de overdrijving althans), maar het eerste deel is in het geheel niet overeenkomstig de werkelijkheid. Plantijn was wel degelijk een man van de wereld en hij had niet alleen een goede neus voor spirituele zaken.

Heel zeker was niet alles geest aan Plantijn. Het beeld van de man dat uit de biografie van Langereis naar voren komt, is dat van een gewiekst handelaar van wie de eerste prioriteit altijd was dat de zaken zouden vooruitgaan en het bedrijf zou doen wat het moest doen: winst maken. Ik geef twee voorbeelden uit de vele die Langereis’ boek bevat. In 1562 gaat Plantijns bedrijf – drukkerij en boekhandel De Gulden Passer, op dat moment nog gevestigd aan de Kammenstraat – failliet. Enerzijds is dat het gevolg van de verdenking van de overheid dat er in Plantijns drukkerij verschillende “ketterse” boeken zouden worden gedrukt. We bevinden ons op dat moment in de aanloop naar de Beeldenstorm, aan het begin van een decennium waarin er in Antwerpen een duidelijke toename was van clandestiene calvinistische groeperingen en dus ook van voor de nieuwe religie nuttig drukwerk in de vorm van pamfletten en gebedenboekjes. Maar anderzijds vermoedt Langereis ook dat Plantijn het faillissement van zijn drukkerij zelf mee heeft georganiseerd. Nauwelijks een jaar nadat de inboedel van De Gulden Passer openbaar werd verkocht (de drukpersen en zijn typografische uitrusting had de drukker handig buiten de veiling weten te houden), begint de drukkerij aan een doorstart, in de vorm van

een vennootschap bovendien waarin een van Plantijns oorspronkelijke schuldeisers was betrokken. De schuldeiser wordt vennoot bij de man die hij aanklaagt: daar moet iets achter zitten, besluit Langereis niet zonder reden.

De periode van tijdelijke inactiviteit die voorafging aan de doorstart van 1563 (De Gulden Passer 2.0, in Langereis' woorden) wist Plantijn ook handig te gebruiken. Hij verbleef op dat moment in Parijs, waar hij tegen erg voordelige prijzen nieuwe sets letters aankocht van twee vooraanstaande lettersnijders, de kort daarvoor overleden Claude Garamond (wiens naam bij gebruikers van WordPerfect nog steeds bekend is) en zijn jonge leerling Guillaume Le Bé (naar wie volgens Wikipedia de Franse "guillemets" zijn genoemd). Le Bé was vooral bekend om zijn letters in het Hebreeuwse alfabet; die zou Plantijn aan het einde van dat bewuste decennium gebruiken bij de productie van het Hebreeuwse deel van zijn befaamde Polyglotbijbel, het grootste, kostbaarste en meest memorabele boek dat ooit van de persen van De Gulden Passer rolde. Acht volumes met in totaal bijna 7.000 pagina's, waarvan sommige rijkelijk geïllustreerd – vijf volumes voor de Bijbelteksten en drie delen met een wetenschappelijk apparaat, opgesteld door een keur aan zestiende-eeuwse bijbelhumanisten, onder wie de eerder genoemde Montanus.

Gravure van Christoffel Plantijn door Johan Wierix, Prentenkabinet Museum Boijmans Van Beuningen.

Het verhaal dat Langereis van de productie van de Polyglotbijbel doet, biedt meteen het tweede voorbeeld van Plantijns vernuftige ondernemerschap dat ik aan haar boek ontleen. De voorzienige aankoop van een set Hebreeuwse letters gaf al aan dat Plantijn een goed planner was. Ook moesten grote hoeveelheden papier uit Frankrijk en Italië worden aangekocht en dat was natuurlijk niet de enige reden waarom het maken van deze Bijbel een geldverslindende operatie was waarvan de return niet kon worden gegarandeerd. Mede daarom wist Plantijn zich te verzekeren van de geldelijke steun van niet de minste mecenas. De Polyglotbijbel werd tussen 1568 en 1572 gemaakt onder de patronage van niemand minder dan koning Filips II, die Plantijn al in 1556 (kort na het aantreden van de nieuwe vorst) met een fraai uitgegeven lofdicht had benaderd. In de jaren waarin de Bijbel uiteindelijk werd gedrukt, voerde Plantijn ook de titel van "typographus regius": niet alleen was hij zowat de hofleverancier van allerlei officieel drukwerk, ook zag hij in naam van de koning en op het gezag van de beruchte hertog van Alva toe op alles wat zijn collega's drukten. Alva's striktere controle en duidelijker censuur op het drukwerk in Antwerpen betekende voor veel drukkers een aanzienlijke mindering van inkomsten, maar Plantijn speelde handig in op de nieuwe situatie. Onder Alva werd een index van verboden boeken opgesteld, die Plantijn vervolgens mocht drukken. Ironisch genoeg kwamen daar ook boeken op voor die jaren voordien in De Gulden Passer werden gedrukt, zoals bijvoorbeeld een met mooie houtsneden geïllustreerde *Reynaert de Vos* uit 1566.

Plantijns privilege van de rechtstreekse samenwerking met Filips II betekende overigens niet dat alles verliep zoals de drukker van de koning het wenste. Filips wou van zijn *Biblia Regia* (de "Koninklijke Bijbel", zoals de Polyglotbijbel ook wel werd genoemd) dertien exemplaren die gedrukt waren op het meest selecte perkament. Plantijn gehoorzaamde node, maar toen na een aantal jaren bleek dat de koning nog steeds niet de beloofde financiële steun integraal had uitbetaald, kroop hij in zijn pen. Langereis citeert uit een stevige brief die Plantijn richtte aan de Spaanse secretaris van zijn koning. Hierin herinnerde hij Filips ondubbelzinnig aan de gemaakte afspraken.

Het is zeker niet de enige plaats in deze biografie waarop we Plantijn zelf aan het woord horen, maar

wel een van de weinige waarin de lezer het gevoel krijgt iets duidelijker de persoon achter de naam te zien. Laat dat op zich geen waardeoordeel zijn over het boek van Langereis. Heel veel rechtstreekse sporen zijn er van Plantijn niet te vinden, zodat Langereis zich ook genoodzaakt zag van haar levensverhaal van de Antwerpse drukker minder een psychologisch profiel te maken dan wel een cultuurhistorische studie waarin we via Plantijns leven veel te weten komen over verschillende aspecten van zijn tijd die aan dat leven raken. In Langereis' biografie gaat het vanzelfsprekend over het belang van de boekdrukkunst in de verspreiding van het calvinisme en de vroegste fase van de contrareformatie, maar ook over het Spaanse bewind in de Zuidelijke Nederlanden (de Spaanse furie die Antwerpen in de tweede helft van de jaren 1570 trof, zorgde er uiteindelijk voor dat Plantijn tijdelijk in Leiden ging werken, als academiedrukker). De diversiteit van Plantijns drukwerk (religieus werk, maar ook humanistische uitgaven van klassieke teksten, en andere schoolboeken) stelt Langereis ook in staat over deze onderwerpen te spreken, zoals ook over het begin van de lexicografie van het Nederlands: Plantijns *Schat der Neder-duytscher spraken* is het eerste woordenboek van onze taal, een taal die de van oorsprong Franse drukker overigens zelf nooit zou beheersen. Over alle onderwerpen die in haar leven van Plantijn voorkomen, spreekt Langereis met de nodige kennis. Vooral wie geïnteresseerd is in de materiële aspecten van de broekdrukkunst (hoe werden boeken gemaakt en uit welk materiaal werden letters gesneden?) zal in deze biografie veel lezenswaardigs vinden, net als de lezer die zich afvraagt hoe Plantijn erin slaagde zijn (familie)bedrijf draaiende te houden.

Af en toe gaat de informatie over de historische achtergrond het levensverhaal van de drukker wat in de weg staan (vooral doordat Langereis de chronologie van Plantijns leven herhaaldelijk loslaat), maar dat is al bij al detailkritiek bij een goed leesbaar en uitermate informatief boek.

JÜRGEN PIETERS

SANDRA LANGEREIS, *De woordenaar. Christoffel Plantijn*,
Balans, Amsterdam, 2014, 352 p.